

Reiner Kessler, *The Social History of Ancient Israel. An Introduction*, translated by L.M. Maloney, Minneapolis: Fortress Press 2008, ss. 224.

Książka Rainera Kesslera, pierwotnie napisana w języku niemieckim (*Sozialgeschichte des alten Israel: Eine Einfuhrung*, Darmstadt 2006), doczekała się wydania anglojęzycznego. Pomimo, że stanowi ona socjologiczne studium metodologiczne, to dotyczy również kilku zagadnień z zakresu historii starożytnego Izraela, jego literatury i kultury materialnej.

Autor wyjaśnia definicję metodologii socjologicznej jako dyscypliny naukowej, wskazując przy tym, że może być ona niezwykle przydatna tak samo w naukach historycznych, jak i interpretacji oraz datowaniu tekstów biblijnych. Kessler ukazuje też konieczność brania pod uwagę, przy badaniu historii starożytnego Izraela, konsekwencji nie tylko głównych procesów historycznych, znanych z tzw. historii biblijnej, ale postuluje położenie większego nacisku na zjawiska i elementy poboczne. Chociaż Kessler jest profesorem literatury Starego Testamentu na Uniwersytecie w Marburgu, to metodę socjologiczną w rekonstruowaniu historii Izraela najpierw wiąże z archeologią, a dopiero później ze źródłami literackimi.

We wstępie, opisując chronologię starożytnego Izraela, zwraca uwagę na powszechnie akceptowany fakt, że wartość historyczna podań odnoszących się do okresu patriarchów jest od dawna podważana przez większość szkół historycznych. Jeśli można użyć takiego terminu, „właściwa” historia starożytnego Izraela rozpoczyna się wskutek procesu wyłonienia się tej społeczności na terenie Kanaanu w latach 1250-1000 p.n.e. Dalsza chronologia przedstawiona jest według klasycznej „historii biblijnej” (s. 6).

Pomijając wstęp, książka podzielona jest na dwie zasadnicze części. Pierwsza (*Methods for Studying the Social History of Israel*) dotyczy metod socjologicznych służących do badania historii Izraela. Najpierw Kessler, pisząc o specyficie środowiska geograficznego, zwraca uwagę na czynniki demograficzne, czy też – jak to sam określa – przestrzeń życiową (*living space*). Jako przykład podaje tekst z Ne 13,15-22, w którym zwraca uwagę, że na stosunkowo małym obszarze geograficznym Judy, w okresie perskim, dochodziło do zderzeń kulturowych na przykład na tle gospodarczym i religijnym. Zdaniem Autora nie bez znaczenia w procesie rekonstrukcji historii starożytnego Izraela jest branie pod uwagę – mimo że wydaje się to oczywiste – wpływów i nacisków społeczno-kulturowych związanych z Egiptem, Babilonią czy Azją Mniejszą.

Biorąc pod uwagę znaleziska archeologiczne, proponuje określony wzorzec postępowania, który można skrótowo określić według następujących po

sobie zależności metodologicznych: odkrycia archeologiczne – rekonstrukcja znalezisk – datowanie – teoretyczna (ewentualnie przypuszczalna) interpretacja znalezisk. Ogólniej rzecz biorąc, Kessler kładzie nacisk na datowanie znalezisk i ich klasyfikację. Z punktu widzenia samej archeologii nie jest to nowe zjawisko metodologiczne, lecz Kessler podkreśla drugi aspekt, a zatem klasyfikację. Jego zdaniem równie ważne są znaleziska z pozoru mało istotne (przedmioty służące do codziennego użytku, proste zabudowy mieszkalne itp.), a pomagające zrekonstruować tło socjologiczne i społeczne danej epoki.

Kessler zestawia archeologię z danymi zaczerpniętymi ze Starego Testamentu. Przede wszystkim zwraca uwagę na rzetelność i wiarygodność historyczną tekstów biblijnych. Nie podziela większości poglądów prezentowanych przez szkołę najbardziej prominentnych minimalistów (Ph. Davies, N.P. Lemche, T. Thompson), którzy dokonują w swoich badaniach dekonstrukcji tzw. klasycznej historii Izraela, ale jednocześnie nie podziela poglądu, w myśl którego należy traktować treść Biblii w kategoriach antytezy prawda – fałsz. Zgadza się z minimalistami, że w Biblii często mamy do czynienia z archaizacją w konstruowaniu wielu tekstów, lecz podaje też argumenty wskazujące na zgodność danych biblijnych z faktycznymi wydarzeniami (s. 25-26). Odrzuca więc minimalistyczne założenie, że stylizacja, ewentualnie archaizacja, to wyłącznie efekt działalności historiografów z okresu niewoli babilońskiej czy epoki perskiej. W datowaniu tekstów biblijnych przywołuje klasyczną metodologię, czyli umiejętne i rzetelne wykazanie cech dystynkcji pomiędzy czasem powstania narracji (gdy mowa o tekstach o charakterze historyzującym i kronikarskim) a czasem, do którego narracja się odnosi. Różnicuje przy tym zjawiska literackie i językowe, które są inne w 1-2 Sm i 1-2 Krl (np. potencjalne wykorzystanie starszych źródeł), a inne w literaturze prorockiej. Analogicznie ma się rzecz z problemem pochodzenia wielu warstw literackich Tory, w których występuje zarówno niezgodność historyczna ze źródłami bliskowschodnimi, jak i zjawisko odwrotne, gdy jakieś fragmenty mają paralele pozabiblijne w kronikach niezwiązanych ze środowiskiem izraelskim i judzkim. W opinii Kesslera większość tekstów uzyskała swoją ostateczną postać w okresie perskim, ale w żadnym wypadku nie można negować istnienia pewnych źródeł jeszcze przed niewolą babilońską.

Zwracając uwagę na różnicowanie społeczne i etniczne społeczeństwa Izraela oraz Judy na przestrzeni dziejów, Kessler wskazuje na oczywisty fakt, jakim jest wpływ społeczeństw i kultur dominujących. Dlatego postuluje, aby szczególną uwagę poświęcić analogicznym zjawiskom nie tylko z obszaru Syro-Palestyny, ale także imperiów dominujących kolejno na Bliskim i Środkowym Wschodzie, co pozwoli na lepszą rekonstrukcję historii Izraela.

W drugiej, najobszerniejszej części książki (*The Epochs of Israel's Social History*) Kessler analizuje kolejno wszystkie epoki historyczne, począwszy od późnego brązu do końca epoki hellenistycznej. Syntetycznie przedstawia stan badań odnośnie do cywilizacji Kanaanu od XVI do XIII w. p.n.e. Oma-

wia najważniejsze interpretacje dotyczące tożsamości *ʿApiru* oraz słabnięcia wpływów Egiptu w Kanaanie i całym Lewancie. Wraz z przejściem od okresu brązu do okresu żelaza używa terminologii „przedizraelski” (*pre-Israelic*), gdy zastanawia się, w jakim stopniu można mówić o Izraelu z tego okresu i epoki sędziów jako społeczeństwie jednorodnym.

Zarówno dla filologa, jak i historyka istotna może być analiza, jakiej Kessler poddał Stelę Merneptaha. O filologicznych aspektach hieroglificznego terminu *ysyrial*, bądź *ysyriar*, wyrażono już wiele opinii. Kessler stoi na stanowisku, że sam wyraz został najprawdopodobniej dodany do steli około wieku IX p.n.e., na co ma wskazywać odmienna interlinia i wyraźny odstęp dzielący termin od wcześniejszego tekstu.

Do tzw. koncepcji podboju Kanaanu Kessler podchodzi w sposób podobny, jak większość zwolenników teorii socjologicznej. Przy czym lokalizuje proto-Izraelitów na stosunkowo niewielkim pasie leżącym między Aj i Szilo, ewentualnie w okolicach położonych na południe od Sychem. Źródła zawarte w Księdze Sędziów, ze względu na ich charakter literacki, Autor uważa za mało wiarygodne. Za istotny problem w rekonstrukcji systemu przedmonarchicznego uznaje również brak innych źródeł pisanych spoza Kanaanu, które mogłyby rzucić nieco więcej światła na okres poprzedzający pojawienie się monarchii. Za w miarę wiarygodne źródło uznaje „Pieśń Debory”, bez względu na jej literacki charakter. Jednak wymienienie dwunastu pokoleń oraz podział ziemi uznaje za system zbyt rozbudowany geograficznie, aby uznać go za wiarygodny i odzwierciedlający okres przedmonarchiczny. Samą nazwę *ישראל* traktuje w kategoriach ponadetnicznych, co być może miało przeciwdziałać ewentualnej dysocjacji wieloetnicznych plemion, które na pewnym etapie utożsamiały się z ową nazwą odwołującą się głównie do przynależności terytorialnej.

Pisząc o samej monarchii, Kessler konfrontuje argumenty maksymalistów i minimalistów. Sam preferuje pogląd pośredni, zgodnie z którym decydującą rolę jednoczącą Izrael odegrał czynnik, który można określić jako przeciwdziałanie *status quo ante*, czyli zbyt silnemu rozbiciu politycznemu i militarnemu kilkunastu grup etnicznych. Sama struktura monarchii zmieniła się, stając się monarchią uznawaną przez państwa ościenne, o czym ma świadczyć Stela Meszy wzmiankująca osobę Dawida i Gada. Za najważniejsze czynniki, które spowodowały pojawienie się monarchii, Kessler uznaje potrzebę powszechnej obronności granic plemion z pogranicza, co wiązało się z utworzeniem armii. Za przełomowy moment, w którym Saul uzyskał status monarchy, Autor uznaje zwycięstwo odniesione nad Amonitami (s. 74). Jest to jednak tylko informacja biblijna i można zastanowić się, czy teza Autora nie została postawiona trochę na wyrost.

W dalszych rozdziałach Kessler analizuje wpływ wybudowania świątyni w Jerozolimie na scalenie całego państwa. Można jednak nie zgodzić się z Autorem, ponieważ od tego momentu powoli zaczyna się regres polityczny

i ekonomiczny Izraela i Judy, pod rządami monarchii Salomona zakończony rozłamem. Wprawdzie za panowania Omrydów Państwo Północne przeżyło jeszcze okres rozkwitu, z czasem jednak dominacja imperium neoasyryjskiego okazała się zbyt silna. Kessler jest w pewien sposób niekonsekwentny, ponieważ w dalszej analizie zwraca uwagę na rozbieżności, jakie charakteryzowały system władzy w Izraelu oraz analogiczny do niego w Judzie po roku 922 p.n.e. (s. 91-93). Królestwo Południowe cechowało się większą stabilnością polityczną, czego Autor dopatruje się w znacznie lepiej zorganizowanej dyplomacji, aniżeli to było w przypadku Królestwa Północnego.

Wraz z analizą upadku Samarii, Kessler przygląda się zjawisku profetyzmu politycznego, koncentrując się przede wszystkim na Amosie, Izajaszu i Micheaszu. Rolę Judy jako wasala Asyrii, w przeciwieństwie do zrujnowanego Państwa Północnego, uznaje za efekt dobrze zorganizowanej dyplomacji. W związku z tym zwraca uwagę na fakt, że Juda była w stanie przeciwstawić się wcześniej Izraelowi i Syrii, ponieważ miała świadomość swojej słabości militarnej, stając się wasalem Tiglatpilesara III. Późniejszy kryzys polityczny, jaki miał miejsce po panowaniu Ezechiasza, Autor traktuje jako skutek kryzysu gospodarczego. Według Kesslera ostatnim przejawem walki z takim stanem rzeczy miała być reforma Jozjasza.

W opinii Autora konflikt z Babilonią był nieuchronną konsekwencją śmierci Jozjasza, poniesionej wskutek ran odniesionych w bitwie pod Megiddo w walce z wojskami faraona Neko II w roku 609 p.n.e. Od tego momentu sytuacja Judy jest opisana jako społeczno-polityczna degradacja elit oraz nasilający się podział między klasami społeczeństwa. Marionetkowym rządom następców Jozjasza (Joachaz, Jojakim, Jechoniasz, Sedecjasz i Godoliasz) Kessler poświęca niewiele miejsca.

Na szczególną uwagę zasługuje część poświęcona samoidentyfikacji ludności, głównie elit, deportowanej do Babilonii. Kessler zwraca uwagę, że mimo zaistniałej sytuacji, niektóre środowiska żydowskie z Judzie i Babilonii utrzymywały ze sobą stały kontakt, co znajduje, w opinii Kesslera, odzwierciedlenie w dziełach Ezechiela i ostatnich tekstach Jeremiasza (s. 125). Nie bez znaczenia w interpretowaniu społecznej sytuacji deportowanych ma też uwaga Autora na temat Jojakina, któremu Ewil Merodak *de facto* przywrócił godność królewską, czyniąc swoim rezydentem. Jednak sam system władzy stracił na znaczeniu i spowodował – w opinii Kesslera – nieodwracalne zmiany w świadomości społecznej, narodowej i religijnej zarówno mieszkańców Judy, jak i diaspory babilońskiej. Po Jojakinie nie zachowano bowiem żadnej ciągłości władzy, a edykt Cyrusa z roku 538 p.n.e. sprawił, że Państwo Judzkie zaczęło egzystować na zupełnie innych zasadach. Na określenie Judy, jako podległej prowincji, urzędnicy perscy używali terminu מדינת יהודה (hebr. מְדִינַת יְהוּדָה).

Badaczom historii Judy najwięcej trudności przysparza okres perski. Kessler zwraca uwagę na klasyczną chronologię, zgodnie z którą pierwszą kluczową postacią był Ezdrasz, a pojawienie się Nehemiasza w Jerozolimie

nastąpiło w późniejszym okresie. Rainer Kessler skłania się wyraźnie ku koncepcji, zgodnie z którą pojawienie się Ezdrasza w Jerozolimie należy datować na rok 398 p.n.e., a więc po Nehemiaszu (s. 128 i 131).

Uwagę zwraca specyficzna terminologia, jakiej używa Kessler w odniesieniu do poszczególnych wydarzeń. Istotna zmiana, czy też raczej nieco modernistyczny punkt widzenia, dotyczy informacji o Ezdraszu, o którym Autor pisze, że wysłał z Babilonu do Jerozolimy kopię Prawa (Tory). Niewiadomo, dlaczego Autor w ten sposób określa jeden z najważniejszych aspektów działalności Ezdrasza, ponieważ jedyny tekst, który może sugerować związek Ezdrasza z odnową prawodawstwa, znajduje się w Ezd 7,10, gdzie mowa jest o jego roli jako tego, który przybywa do Jerozolimy badać i wykonywać, tj. wcielać w życie Torę, czyli Prawo (hebr. לעשות ולררוש תורה יהוה). Kessler traktuje sekcję Ezd 7-10 jako promulgację Tory, a ściślej mówiąc, za kluczową misję Ezdrasza w Jerozolimie uznaje przekształcenie istniejącej wówczas Tory w obowiązujące powszechnie konstytucyjnie prawo. Ten pogląd nie jest nowy i zwracali na niego uwagę już inni specjaliści (np. Blum).

Epoka helleńska jest opisana w sposób bardziej zwięzły. Autor zwraca uwagę na czynniki ekonomiczne, które wpłynęły na względną stabilizację sytuacji na obszarach Palestyny, które zamieszkiwali Żydzi. Jednak taki stan rzeczy istniał jedynie za panowania Ptolemeusza. Nie zmieniły tego nawet tzw. wojny syryjskie w okresie III p.n.e. Dopiero panowanie Seleucydów miało decydujący wpływ na późniejsze dzieje Żydów, żyjących zarówno w Syropalestynie, jak i w diasporze. Kessler szczególną wagę przywiązuje do świadectw literackich zaliczanych do dzieł deuterokanonicznych (Syr, Mdr, Tb i Jdt), w których odnaleźć można wiele aluzji stanowiących świadectwo życia rodzinnego, nastawionego na wychowanie w tradycji żydowskiej w opozycji do silnego procesu hellenizacji. Aspekty życia religijnego analizowane są w świetle perturbacji związanych z piastowaniem urzędu arcykapłana, który wówczas odgrywał pierwszorzędną rolę w Jerozolimie.

Ogromną wadą książki jest zbyt wąsko opracowane zagadnienie dotyczące epoki machabejskiej i hasmonejskiej. Temu aspektowi historii w swojej metodologii Kessler poświęca niewiele uwagi. Tymczasem jest to okres, w którym nastąpiły fundamentalne zmiany w funkcjonowaniu polityki, religii, obyczajów i języka. Również podpunkt poświęcony wielu odmianom judaizmu w okresie grecko-rzymskim pozostawia spory niedosyt.

Książka *The Social History of Ancient Israel. An Introduction* Rainera Kesslera jest bez wątpienia bardzo wartościowa. Jednak czytając całość, odnosi się wrażenie, że im bliżej końca, tym mniej Autor ma do powiedzenia w zakresie samej metody socjologicznej. Wraz z opisem okresu greckiego i rzymskiego książka staje się bardziej klasyczną historią Izraela, a mniej studium metodologicznym. Dlatego na szczególną uwagę zasługuje część pierwsza, dotycząca metodologii badań historycznych.

*Przemysław Dec*